PETER ZIEME

UYGUR YAZISIYLA YAZILMIŞ UYGUR YAZITLARINA DAİR BAZI DÜŞÜNCELER

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1982 - 1983'den ayrı basım

ANKARA — 1986

UYGUR YAZISIYLA YAZILMIŞ UYGUR YAZITLARINA DAİR BAZI DÜŞÜNCELER

PETER ZIEME

Her halkın tarihini araştırmak isteyenler için öz yazıtları en tercihli kaynaklardır. Bu yüzden de, runik yazıtlar, Türk halklarının eski veya en eski tarihi hakkında bugüne kadar en önemli metinler olarak kalmıştır.

Fakat Çinler tarafından tarif edilmiş olan barbarlar arasında temayüz eden Uygurlar için durum nasıl? Runik yazı, bozkırdaki Uygurlar tarafından da kullanılmıştı. Bunun gibi, Soğut-Uygur yazısı, ne zamandan beri Türkler arasında yazılmıştır? Bu soruma S. Tezcan şöyle cevap verdi : "Uygur yazısının 5. yy. dan beri kullanılmış olduğunu ileri sürenler vardır; ancak bu iddia tanıklanmamış varsayımlara dayanmaktadır. Bildiğimiz, Uygur yazısıyla yazılmış ve yazılış tarihi belirlenebilen eski metinlerin 9. yy. sonlarına değin uzandığıdır."[1] Bu fikre ben de katılıyorum.

Sadece birkaç isim ihtiva eden küçük yazıtları bir yana bırakalım. Kırgızistan'da bulunan kaya yazıtları ise Livşits tarafından Soğut dilinde yazılmış olarak kabul edilmiştir.[2] Bir yüzü de Soğutça yazılmış olan Karabalgasun yazıtına dair buna benzer yanlış bir yorum W. Radloff tarafından 80 yıl kadar önce yapılmıştır.[3] Aynı metnin değişik dillerde okunması ilk bakışta imkansız gibi görünüyor. Öte yandan, bu vakıa Uygur yazısını okumanın kolay olmadığını gösteriyor.

İç Asya'da Aramî yazısından türetilmiş Sogut yazısı, 3. ve 4. yüzyıllarda geniş ölçüde kullanılmış yazıların birisidir. Bu yazı, Uygurların Sogutlardan kabul ettikleri zamandan beri, yani 9. yüzyıldan beri, özellikle İç Asya'da büyük bir rol oynamıştır. Uygur yazısının sonraki gelişmesi bilindiği için bu meseleyi bir yana bırakıyoruz.

---

[1] S. Tezcan, "Türklerde yazı kültürünün başlangıcı ve gelişimi," *Harf Devriminin 50. yılı Sempozyumu*, Ankara 1981, 41-42.

[2] V.A. Lifşič, Sogdijcy v Semireč'e : lingvističeskie i ėpigrafičeskie svidetel'stva, *Pis'mennye pamjatniki i problemy istorii i kul'tury narodov Vostoka*. XVI godičnaja naučnaja sessija LO IVAN SSSR, Čast' 1 (2), Moskva 1981, 76-85.

[3] F.W.K. Müller, Ein iranisches Sprachdenkmal aus der nördlichen Mongolei, SPAW, 1909, 726 ff.

W. Barthold'un dediği gibi, Uygurlar, Moğol devrinde Moğolların hocaları olmuştur. B. Ögel'e göre "Çin'de Moğol Sanatının kültür dili Türkçe idi."[4]

Tarihî bir Çince kitapta kaydedilen, ancak harflerinin tamamı deforme olduğu için okunaksız olan küçük bir metni[5] bir yana bırakırsak, Uygur yazısıyla kayaya veya taşa çizilmiş Türk veya Uygur dilinde yazılmış yazıtların sayısı azdır. Bugüne kadar bilinenler beş tanedir. Bunlar altı satırlı Ulaangom yazıtından, beş sütunlu Çin-Uygur yazıtına kadar çok farklı metinlerdir. Bu beş yazıttan iki tanesi tarihsiz, diğerleri ise Moğol devrine, yani 1326, 1334 ve 1345 yıllarına aittir.

Şimdiye kadar Ulaangom yazıtı[6] kesin bir tarihe bağlanmıştır. Fakat bu tarihlendirme doğru olmayan okuyuşlara dayanmaktadır. İlk defa olarak Ulaangom yazıtı A.M. Şçerbak tarafından yayımlanmıştır.[7] Onun okuyuşlarından hiç şüphelenmeden, S.G. Klyaştornıy ile L.N. Gumilev arasında *Sovetskaya Arheologiya* dergisinin sütunlarında yazıtın tarihine ve yer adlarına dair bir tartışma açılmıştı.[8] Bu yazıtın okunaklılığının değişik değerlendirmesi onun doğru deşifrajının güçlüğünü göstermektedir. Bir tarafta J. Schubert "güçlükle okunan",[9] öbür tarafta ise A.M. Şçerbak "umumiyetle kolay okunan"[10] diye yazmıştır. Ulaangom yazıtını yazdıran (veya yazan) kişinin adını ben *Boğaz* yerine *Bars* okumak istiyorum. L. Rásonyi'nin araştırmalarına dayanarak[11], kişi adının *Boğaz* olması mümkün olsa dahi, burada bunu okumak her halde yanlıştır. İlk önce sonuncu harfi *-z* değil, *-s* (yahut-*ş*) okumak lâzımdır.[12] Bundan başka *boğaz* kelimesinin Uygurca şekli olarak *boğuz* beklenirdi. Ben bu kişinin adını *Bars Tigin* olarak okuyorum.

Yazıttaki yer adlarının okunuşlarının hepsi, tatmin edici değildir. Bir durumda bu iddiayı kesinlikle tespit edebiliyorum. Şçerbak, beşinci ve altıncı satırları *Boluçu-ögüz(tä) altım* okuyup "Bolçu nehri" olarak tercüme etmişti

[4] B. Ögel, *Sino-Turcica*, Taipei 1964, 120.

[5] Shi ke shi liao xin bian cilt. 17, Taipei 1977, 12887.

[6] Y. Rinchen, "Mélanges archéologiques", *Central Asiatic Journal*, 4 [1959], 292 (foto), 290: "C'est le premier monument de l'écriture ouigoure trouvé en Mongolie."

[7] A. M. Ščerbak, "Nadpis' na drevneujgurskom jazyke iz Mongolii", *Epigrafika Vostoka* XIV [1961], 23-25.

[8] S.G. Kljaštornyj, "K istoriografičeskoj ocenke ulankomskoj nadpisi", *Epigrafika Vostoka* XIV [1961], 26-28; L.N. Gumilev, "Po povodu interpretacii ulankomskoj nadpisi", *Sovetskaya Arheologija* 1963/1, 295-298; S.G. Klyaštorniy, Po povodu interpretacii ulankomskoy nadpisi (pis'mo v redakciju)", *Sovetskaya Arheologija* 1963/4, 292-293.

[9] J. Schubert, Ritt zum Burchan-chaldun, Leipzig 1963, 207.

[10] A.M. Şçerbak (bk. not 7) 23.

[11] L. Rasonyi, "Kuman özel adları", *Türk Kültürü Araştırmaları*, III-VI [1966-1969], 96.

[12] Bk. s. 5 üküş.

Runik yazıtlarda geçen *Bolçu* nehri ile mukayese kendiliğinden anlaşılıyor. Ancak bu okuyuşun doğru olmadığı, Japonya'da yayımlanmış bir kitap kapağındaki faksimilede [13] açıkça görülüyor. *Boluçu* yerine *bulun* "esir" okunmalıdır. Sonu ancak *-s/-ş* olabildiği için ikinci kelime bence *üküş*'tür, yani "çok". Şçerbak tarafından eklenmiş lokatif ekinin satırda yeri yoktur. Bunun gibi kısa bir metinde yazarın önemli bir eki unuttuğunu kabul etmek yersizdir. Bu üç kelimeyi, şu şekilde okumak istiyorum : *bulun üküş aldım* "esir, çok altım".

Ulaangom yazıtının tarihini 8. yüzyılın başlangıcına koymak için önemli bir delil Türgiş okuyuşudur, fakat üçüncü harf, ancak *yā* olabildiği için bu okuyuş doğru olamaz. Maalesef bu kelimenin gerçek okuyuşunu bulamadım.

Son olarak, yazıtta geçen *tolun yılkı* üzerinde de durmak istiyorum. [14] Bu satırda iki kelimenin var olduğu doğrudur, fakat birinci sözün sonu ve ikinci kelimenin başlangıcı eksiktir. *Yılkı* "yıla ait" okuyuşuna mani olan sebep, sonunda belli bir *wāw* bulunmasıdır. Bundan dolayı [*a*]*lkı* "hepsi" okunuşu en muhtemel olan şekildir.

Ancak iki durumda yeni çözümler sunabilmeme rağmen yazıtın bütün yer adlarının okunuşlarının şüpheli, hatta bir çoğunun da yanlış olduğunu sanıyorum. Bu yazıt yeniden dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Bundan dolayı şimdiye kadar yazıttan çıkarılmış tarihî sonuçlar da büyük bir dikkatle kullanılmalıdır. Bu itirazlara rağmen Ulaangom yazıtı, Uygur yazısıyla yazılmış en eski Türkçe metinlerden biri olabilir. Hangi devirde yazılmış olduğunu tespit etmek zordur, ve şimdilik çözülemez gibi görünmekle birlikte 708 ile 712 tarihleri arasında yazılmış olamaz.

Doğu Türkistan'da, Tuyuk'taki Buddhist manastırını onarmak için Uygur yazısıyla yazılmış yazıtın fotokopisini Huang Wenbi önceden yayımlamıştı. [15] Metin ise ancak 1976 yılında Ş. Tekin tarafından yayımlanmıştır. [16] Okuma güçlüklerine bakarsak, Ş. Tekin'in yayını toptan başarılı olarak değerlenebilir. Orijinali yok olduğu için yayımlanan foto yegâne kaynak durumundadır.

Burada bir mesele üzerinde durmak istiyorum. Bu yazıt, Ş. Tekin'e göre, 767 ve 780 yılları arasında yazılmıştır. Yazıtın sonunda zikredilmiş olan kişiler ile meşhur kazık yazıtlarında geçen hükümdar unvanlarının aynı olmasına dayandığı için Tuyuk yazıtının tarihi Ş. Tekin'e göre bellidir. Kazık ya-

[13] E. D. Philipps, *Mongori shi* [History of the Mongols], (İngilizceden çevrilmiş), Tökyö 1976.

[14] S.G. Kljaštornyj (bk. not 8) s. 26. *tolun yılqı* deyimi başka kaynaklardan bilinmiyor, bk. L. Bazin, *Les calendrier turcs anciens et médiévaux* Lille 1974.

[15] Huang Wenbi, *Tulufan Kao gu ji*, Kao gu xue nr. 3, Peking 1954, levha 99.

[16] Ş. Tekin, "Die uigurische Weihinschrift eines buddhistischen Klosters aus den Jahren 767-780 in *Tuyoq*", *Ural-Altaische Jahrbücher* 48 [1976], 225-230.

zıtları ise, J. Hamilton ve L. Bazin'e [17] göre 10. yüzyıla aittir. T. Moriyasu'ya göre de [18] 11. yy.'ın başlangıcında yazılmıştır.

Daha önce belirttiğim gibi, diğer yazıtlar, Moğol devrine aittir. Her üçü de çok dilli kitabelerdir.

Bunların en eskisi Suzhou'daki darugacının adına 1326 yılında yazılmış Çin-Uygur yazıtıdır. P. Pelliot ve L. Hambis'in çeşitli çalışmalarında [19] sık sık zikredilmiş olan yazıt, şimdiye kadar yayımlanmamıştır. Halen T. Moriyasu bu yazıtı yayıma hazırlamaktadır. Geng Shimin, üç yıl önce onun Çince çevirisini yayımlamıştı. [20] Bu yazıtın değeri, ancak yayımlandıktan sonra söz konusu olabilir.

Gansu vilâyetinde bulunan Wu-wei (Liang-shou)den kuzeyde, 1933 yılında bulunmuş olan dikili taş, Koço'nun Uygur ıdukkutlarının faaliyetlerini öven Çince ve Uygurca metinleri ihtiva eder. Sonra da görceğimiz gibi, bu yazıtın tarihî değeri yüksektir. Yazıt, Çin-Japon harbinde yıkımdan korunmak gayesi ile 1943 yılında, gömülüp saklandığı ve şimdiye kadar da bulunamadığı için o zaman Huang Wenbi tarafından yaptırılmış kopyalar yegâne kaynak durumundadır. O da 1964 yılında yazıtın fotokipisini yayımlamıştır. [21] 16 yıl sonra ise, Geng Shimin, yazıtın Uygurca metinleriyle Çince tercümesini yayımlamıştır. [22] Bir yıl sonra da J. Hamilton'la birlikte kısmen düzeltilmiş bir metin ve Fransızca çevirisi verilmiştir. [23] Bu son yayımda daha iyi fotokopilerin bulunması dolayısıyla yazıtı okumak biraz kolaylaşmıştır.

Bu bakımdan bazı yerler için yeni okuyuşlar teklif edebiliyorum. Bunları sunmadan önce yazıtın tarihî değeri üzerinde durmak istiyorum.

13. yy. da yaşayan Uygur ıdukkutlarının adları, daha önceleri ancak yabancı kaynaklardan bilinmekte idi. Şimdi ilk defa olarak onların Uygur yazısıyla yazılmış şekilleri ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak, Barçuk'un oğlunun Çince *Ma mu la* şekline Uygurca *Mamuraḳ* uymaktadır. [24] Yine Çince *He chi ha er* ise daha önce açıklandığı gibi *Ḳoçġar*, yani "koç" olarak yazıtta geçer. [25]

---

[17] L. Bazin (bk. not 14), s. 318 v.s.

[18] T. Moriyasu, *Uiguru to Tonko* [Uygurlar ve Dunhuang], Tonkō, cilt 2, Tōkyō 1980, 331-338.

[19] Örnek olarak, L. Hambis, *Yuanche CVII*, s. 58 not 3.

[20] Geng Shimin, Chinese Translation of the Uighur Inscription on the Backside of the Tablet [Çince], *Minzu Yanjiu* 1979/1, 79-80.

[21] Huang Wenbi, *Wenwu* 1964/2, 39 sayfadan sonra.

[22] Geng Shimin, "A Study of the Stone Tablet in Uygur Script About the meritorious services of Princes of Gaochang", *Kaogu xuebao* 4/1980, 515-529.

[23] Geng Shimin, J. Hamilton, "L'inscription ouigoure de la stele commémorative des Iduq Qut de Qočo", *Turcica* 13 [1981], 10-54.

[24] Bk. Geng / Hamilton (bk. bot 23), s. 32.

[25] B. Ögel, *Sino-Turcica*, s. 14.

1975 yılında, Uygurların başkenti Koço, *Duva* ve *Buzma*'nın emri altındaki kıtalar tarafından altı ay süre ile kuşatılmıştır. Reşidüddin ikinci kuşatanın adını *Buzma* olarak veriyor.[26] Buna karşılık Çincede *Bu si ba*[27] ve Uygurca da *Busba* şeklini buluyoruz.[28] *Buzma*'nın etimolojisi belli olduğundan Reşidüddin'in şekline güvenilebilir. Belki Uygur yazarı, burada Çince telâffuzu takip etmiştir. Kuşatma olayları Çince kaynaklardan hep malûmdur. Bu bilgilere Uygurca şiirdeki satırlar güzel bir ilâvedir. Örnek olarak, şu dörtlüğe bakalım :

alku il bodun açıp körüp ärtürü sävinişip
alıp ol bitigni açturu ünişip
atlġ yüüzlüg bäg bägät barça yıġılışıp
ayıḳlıġ tngrikän–kä ınça tip ödüg birdilär (II, 6-9)

"(Mektubu) açıp bakarak bütün halk çok sevinip
bu mektubu alıp açtırıp hepsi çıkıp
adlı ile ünlüler ve begler hepsi toplanıp
uğurlu Tengriken'e böylece arz ettiler."

Ayıḳlıġ tngrikän deyimini J. Hamilton doğru olarak "vénéré souverain céleste"[29] diye çevirmiştir. Sözlükte *ayıḳlıġ ayaġlıġ*'ın varyantı olarak izahına karşılık *ayıḳlıġ ḫan bolġu* (IV, 51) "destiné a devenir l'Empereur qui tient la promesse"[30] olarak tercüme etmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un divanında *ayıḳ* "söz verme" kelimesi geçer.[31] G. Clauson'un da belirttiği gibi,[32] *ayıḳ* "söz verme" ve *ayıġ* "emir" arasında farkı anlamak zordur. Buradaki *ayıḳlıġ* sözü, hiç bir suretle *ayaġlıġ*'ın varyantı veya yanlış yazılışı değildir. Aynı deyim Temür adlı Moğol imparatorunun hürmetine yazılmış şiirde geçer : *ayıḳlıġ ḫanlar ulaġı* "emirli (uğurlu?) hanların sırası".[33] "Uğurlu" manasına gelen *ayıḳlıġ* sözü bugün bile Sarı Uygur lehçesinde kullanılmaktadır.[34] Bu mana bir Han'a lâyık ve güzel bir lâkaptır.

Bu dörtlüğe göre, Uygurların sosyal yapısı ancak genel çizgileriyle belli oluyor : üst tarafta "adlı" ile "baylar", başka tarafta halk. Buradaki *bägät*

---

[26] Raşid-ad-din, *Sbornik letopisej*, cilt II, Moskva-Leningrad 1960, s. 93.

[27] F. W. Cleaves, "The Sino-Mongolian Inscription of 1362 in Memory of Prince Hindu", *Harvard Journal of Asiatic Studies* 12 [1949], s. 50, not 92.

[28] Geng / Hamilton (bk. not 23) s. 32.

[29] Geng / Hamilton (bk. not 23), s. 27

[30] Geng / Hamilton (bk. not 23), s. 30.

[31] B. Atalay, *Divanü Lûgat-it-türk Dizini*, Ankara 1943, s. 54.

[32] G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 270b.

[33] A.v. Gabain, *Die Drucke der Turfan-Sammlung*. *SDAV*. Kl. f. Spr., Lit. u. Kunst Jg. 1967, Nr. 1, Berlin 1967, s. 20, satır 4.

[34] S.E. Malov, *Jazyk želtych ujgurov*, Alma-Ata 1957, s. 13b.

kullanılışı da bu kelimenin doğru bir şeklinin var olduğunu gösteriyor. Daha önce L. Ligeti'nin belirttiği gibi, *bägäd* yanlış olacaktı.[35]

Çok önemli, maalesef ancak kısmen saklanmış başka bir dörtlük şudur :

boḳuḳ tözlüg pundarik çäçäk täg (?) tigin bäg
burḫan tuġmış ḳoço il-ingä [ ]
bulunḳa birmiş üçün [ ]
bo aġız birlä sözläp [ ] (II, 30-33)

Bu kez bütün dörtlüğü çevirmekten vazgeçerek ancak bir kaç söz üzerinde duralım. Örnek olarak, *boḳuḳ tözlüg* hakkında J. Hamilton şöyle yazıyor : "de la souche de Boquq", fait allusion, bien évidemment, au célebre Boquq Qayan, fondateur de la dynastie des Ouigours Occidentaux, dont la princesse était descendue."[36] Çince yazıtında geçen *Udan Bugu* (*ḳaġan*)'a işaret, teklif ettiği teşhis için kâfi değildir. Belki bu deyimde *boḳuḳ* "gonca" bir ad değil, lotüs çiçeğinin özelliğini karakterize etmek için kullanılmıştır.

Burḫan tuġmış ḳoço ifadesini "Buddha'nın doğduğu Koço" diye tercüme etmelidir. Bununla ilgili Çin rahibi Şüenzang ile Hintli bir rahip arasında birincisinin Çin'e dönüşü hakkında sürmekte olan tartışma[37] akla geliyor. Kısaca, Buddha, doğduğu ulus Hint olduğu için, Hintli rahip Şüenzang'a Hint'te kalsın diye nasihat verdi. Bu tartışmanın arka plânında "Buddha'nın doğduğu Koço" deyimi Uygurların mütekebbir bir beyanı olacaktı, fakat belki de ancak Buddhizm'in derin nüfuzunun bir nişanıdır.

Yazıtta *On Uyġur* adına ancak bir kez rastlanıyor (III, 47). Bu belgeye göre, şimdiye kadar bu etnonimin kesinlikle hangi zamana ait olduğuna ilişkin daha çözülmemiş sorusuna, "özel bir devre bağlanılmaz" şeklinde cevap veriyor. Reşîdüddin'de *On Uyġur* deyiminin geçmişte kalan olay için kullanılığını düşünürsek, bu yazıtta geçen ıstılahı, çağdaş kullanılış olarak, yani Moğol devrine ait olarak kabul edebiliriz.

Sonuncu örnek olarak şu dörtlük üzerinde duralım :

puruş-a-lar bägdin-i t(ä)mür buḳa [ ] *ta*
pundarik çäçäk täg arıġ körklä torçisman aġa-ta
buyan-lı bilgä biligig bir täg tükäl täginmiş
budaşiri atlġ aduruḳ tigin törüdi (IV, 31-34)

---

[35] L. Ligeti, "A propos d'un document ouigour de l'époque mongole", *Acta Orientalia Academiae Scientiörum Hungaricae* 27 [1973], s. 8: "La leçon [yani bäg (ä) d] est adoptée unanimement par tous les éditeurs, mais elle reste sans autorité. C'est un *hapax legomenon*, et fort probablement nous n'avons là qu'une erreuer de scribe."

[36] Geng / Hamilton (bk. not 23), s. 35.

[37] A.v. Gabain, *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüentsangs*. I. Bruchstücke des 5. Kapitels, SPAW., 1935, 151-180.

"Kişiler sultanı (olan) Tämür Buka'dan (ve)
Pundarika çiçeği gibi arı (ve) güzel Rdo-rje sman Ağa dan
Punya ile *Prajña*'ya aynı suretle büsbütün sahip (olan)
Budaşiri adlı seçkin prens doğdu."

Eksik yerler için teklif ettiğim sözler hem şiirlerin metrik yapısı, hem de tarihî olaylar bakımından uygundur. L. Hambis'in araştırmalarına göre[38] 1323 ve 1329 arasında ıdukkut olan Tämür Buka ile Rdo-rje sman Ağa adlı eşinin tek bir oğlunun olduğu bilinmektedir. Onun adı *Budaşiri*'dir.

Yazıtın son kısmı, yani kolofonu özellikle zorluklarla doludur. Sonuncu satırını ben şöyle okumak istiyorum :

käkä ḳorḳ-a ıçanu bitiyü [*tägindim*]
"Ben, Käkä (?), korkarak sakınarak yazdım."[39]

Aynı deyim Altun Yaruk'un beşinci bölümünün manzum ifade edilmiş bir varyantının önsözünde geçmektedir :

qorqa y[*ı*]*çanu kiki siṣi murkim-ni b*[*ilip*]

"Korkarak sakınarak ben, Kiki (?) siṣi (?), cehaletimi b[ilip]"[40] Yazarın adı açık değildir. Dördüncü harf, *yā* değil, açıkça tazılmış bir *elif* olduğu için, J. Hamilton'un yeni okuyuşu her halde doğru olacaktır. *Käkä* ile *Kiki* ve öte yandan Çince *K'uei k'uei* arasındaki münasebetler[41] gelecekte de araştırılacak bir problemdir.

Son olarak, Juyongguan yazıtının üç noktası üzerinde düşüncelerimi sunmak istiyorum. Uzun zamandan beri Pekin'den kuzeyde bulunan Juyong geçidindeki yazıtlar araştırıcıların dikkatini çektiler.[42] Bu yazıt tarih bakımından az önemli olmasına rağmen Moğol devrindeki genel kültür gelişmesi bakımından çok ilginçtir. Bu yapının inşasını öven şiir, Çince, Tibetçe ve Moğolca yanında hem Tangutça hem de Uygurca yazılmış olması bakımından önemlidir. Yazıtların Uygurca kısmı fena bir halde muhafaza olunmuştur. R. Bonaparte daha geçen yüzyılın sonunda yazıtların faksimilerini yayımladığı halde, Uygurca yazıtın ilk ciddî çalışması A. Fujieda tarafından J. Mu-

[38] L. Hambis, *Le chapitre CVIII du Yuan che*, Leiden 1954, s. 132.

[39] Geng / Hamilton (bk. not 23), s. 31: "Moi, Käkä Qorya Inčü" özel ad olarak çevrilmiştir.

[39] P. Zieme, Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, *Berliner Turfantexte XIII*, Berlin (basılmakta), metin 13. 36.

[41] Geng / Hamilton (bk. not 23), s. 44-46; ayrıca P. Zieme, K. Kudara, *Uigurugo no Kanmuryōjukyō*, Kyōto 1982.

[42] W. Radloff, "Note préliminaire sur l'inscription de Kiu-yong Koan: Troisième partie: Les inscriptions ouigoures": *Journal asiatique* 9,4 [1894], 516-550.

rata'nın hazırladığı kitapta yayımlamıştır.[43] Daha sonra da K. Röhrborn ile O. Sertkaya yeni yayımı yapmışlardır.[44]

Zikredeceğim üç noktadan birincisi olarak, şiir yapısına dair düşüncem şudur : Röhrborn ile Sertkaya'ya göre, mısralarda Fujieda'nın yazdığı gibi, genel olarak 15 hece var olduğu yanlış olmalıdır : "Wir zählen aber in den meisten Versen 16 Silben".[45]

Yazıttaki tam olarak muhafaza olunmuş 83 mısraın hece sayılarına göre bu istatistiği verebiliyorum :

hece sayıları	12	13	14	15	16	17	19
mısra sayıları	4	21	14	26	16	1	1
yüzde	4,8	25,3	16,9	31,3	19,3	1,2	1,2

Böylece mısraların en çoğunun 15 geceli olduğu açıktır. Şiir yapısı bakımından mısradaki iki kelime arasındaki ünlüler birbirine geldiğinde bu iki hece tek bir hece sanılır.[46] Bu usulü hesaba katarsak, 15 heceli mısraların sayısı daha büyük, yani yüzde kırka yakın olacaktır. Her halde Uygur şâiri Tibetçe örneği esas almıştır.[47]

94. satırdaki *ikäläyü* sözü hakkında Röhrborn ile Sertkaya soru işaretiyle "Wir sind nicht glücklich über dieses Flickwort. Sollte unserem Dichter hier die Luft ausgegangen sein?"[48] diye yazdılar. "Yeniden" manasını taşıyan kelimenin doğru şekli *ikiläyü* olmalıydı, fakat *k* — *elif* yazılışı açık olduğundan böyle okunulmaz. Bundan dolayı ben *igäläyü* okumak istiyorum : *igälä*- fiili burada "birine bakmak" manasını taşıyıp başka bir belgede geçen örneğe benziyor.[49]

Kolofon kısmı olağanüstü yıkık olduğu için sonuncu satırı okuyup eksik kelimeleri doldurmak çok zordur.

PTWSTV *bod(i)s(a)t(a)v* olarak izah edilmiştir, fakat bu şekil *pwtsyny* veya *pwt'syry*, yani *Budaşiri* şeklinde de okunabilir.[50]

---

[43] J. Murata, *Kyoyō-kan*, Kyōto 1955-1957.

[44] K. Röhrborn, O, Sertkaya, "Die alttürkische Inschrift am Tor-*Srupa* von Chü-yung-kuan", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 130 [1980], 304-339.

[45] Röhrborn / Sertkaya (bk. not 44), s. 311.

[46] V. Zirmunskij, Introduction to Metrics. *The Theory of Verse*, London, The Hague, Paris 1966, s. 179-180.

[47] J. Murata (bk. not 43), s. 339.

[48] Röhrborn / Sertkaya (bk. not 44), s. 336.

[49] P. Zieme, "Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistische Klöster", *Altorientalische Forschungen* 8 [1981], s. 254-255.

[50] Bu özel ad Yuan kaynaklarında sık sık geçer. Her halde bu söz Sanskritçe *Buddhaśrī*'-den geliyor.

SYL'TQ'Y yerinde *silavanti* "rahip" okunmalı, bu kelime Sanskritçe *śilavat*'dan geliyor. [51]

Fujieda'nın yazdığı gibi, *çi çing* Çince hükûmet dövizi'dir. [52]

'YNVR'ZYRY – tercüme edilmemiş bir söz – doğru bir okuyuş olamaz, belki *inyanaşiri*, yani *Jñānaśrī* adı olarak okunabilir. [53]

Son olarak, S'LY yerinde *şila* okumalı. Bu kelime sık sık kişi adlarında geçip, *şäli* kelimesi ile hiç ilgisi yoktur. [54]

[51] P. Zieme (bk. not 49), s. 249.
[52] J. Murata (bk. not 43), s. 278 (cilt I).
[53] L. Hambis, *Yuanche CVIII*, s. 76, 78.
[54] Bk. not 51.